

Witold J. Chmielewski
Akademia Ignatianum w Krakowie

Jan Konopnicki (1905–1980) — badacz szkolnictwa i organizator edukacji nauczycieli polskich na uchodźstwie

Jan Konopnicki (1905–1980): A Researcher
of the Education System and Organizer
of the Education of Polish Teachers in Exile

ABSTRAKT

Jan Konopnicki spędził lata II wojny światowej na uchodźstwie w Wielkiej Brytanii. Początkowo służył w wojsku polskim rozlokowanym na terenie Szkocji. Wkrótce jednak aktywnie włączył się w działalność oświatową Zrzeszenia Nauczycieli Polaków w Wielkiej Brytanii i nawiązał kontakt z nauczycielami brytyjskimi. Współpracował z Urzędem Oświaty i Spraw Szkolnych oraz Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego rządu RP w Wielkiej Brytanii. Był organizatorem i kierownikiem wielu kursów organizowanych dla nauczycieli polskich przebywających na Wyspach Brytyjskich. Kierował polskim Kursem Pedagogicznym na Uniwersytecie w Edynburgu, przygotowującym nauczycieli przedmiotów pedagogicznych dla przyszłych zakładów kształcenia nauczycieli w kraju, opracował program nauczania dwuletniego liceum pedagogicznego na uchodźstwie i sformułował koncepcję kształcenia nauczycieli w Polsce w okresie przejściowym po zakończeniu wojny. Wraz z grupą kilkudziesięciu nauczycieli wiele uwagi poświęcił badaniom nad dorobkiem szkolnictwa brytyjskiego. Pod jego kierownictwem rozwinięto także badania

SŁOWA KLUCZOWE

Jan Konopnicki, organizator, nauczyciele, kursy, badania naukowe, Wielka Brytania

KEYWORDS

Jan Konopnicki, organizer, teachers, courses, research, Great Britain

SPI Vol. 21, 2018/2
ISSN 2450-5358
e-ISSN 2450-5366
DOI: 10.12775/SPI.2018.2.002
Nadesłano: 9.02.2018
Zaakceptowano: 30.05.2018
Artykuły i rozprawy

naukowe (z wykorzystaniem kwestionariusza ankiety) nad dziećmi z niektórymi zaburzeniami rozwoju. Ich rezultatem były publikacje zwarte oraz artykuły zamieszczane na łamach „Wiadomości Nauczycielskich”. Po zakończeniu wojny wrócił do Polski.

ABSTRACT

Jan Konopnicki spent years of World War II in exile in Great Britain where he initially served in the Polish army quartered in Scotland. Soon, however, he became involved in the educational activity of the Association of Polish Teachers in Great Britain and came into contact with British teachers. He cooperated with the Office of Education and The Ministry of Religious Denominations and Public Enlightenment of the Polish government in Great Britain. He organized and managed a lot of courses for Polish teachers who stayed on in the British Isles. He managed a Teacher Training Course at the University of Edinburgh which prepared teachers of pedagogical subjects for future teacher training institutions in Poland. He created a curriculum for a two-year-long teacher training school in exile and also was the author of a conception on teacher training in Poland in the period just after the war. Together with a group of teachers he paid much attention to the research into the British education system. Under his leadership (with the use of questionnaire) a research was conducted into some development disorders of children. The outcome of that research were publications and articles printed in “Wiadomości Nauczycielskie” (“Teacher’s News”). After the war he returned to Poland.

Edukacja, praca zawodowa i służba wojskowa

Jan Konopnicki urodził się w 22 września 1905 roku w Krakowie, jako syn Edwarda i Anieli z Dąbrowskich, we wsi Tonie pod Krakowem w rodzinie z tradycjami nauczycielskimi (dziadek był kierownikiem szkoły powszechnej, a ojciec uczył łaciny w gimnazjum w Nowym Targu). Po ukończeniu Gimnazjum Św. Jacka w Krakowie, studiował na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, gdzie w 1930 roku został doktorem filozofii¹.

¹ B. Urban, *Jan Konopnicki (1905–1980)*, „Szkoła Specjalna” 1998, numer dodatkowy, s. 245.

Uzyskał wykształcenie pedagogiczne i psychologiczne, co w późniejszym okresie jego działalności naukowej owocowało określonymi zainteresowaniami badawczymi i dorobkiem naukowym².

W latach 1928–1929 podjął pracę zawodową w charakterze nauczyciela historii w Gimnazjum im. Stanisława Konarskiego w Oświęcimiu, następnie uczył przedmiotów pedagogicznych w seminariach nauczycielskich w Zaleszczykach (1930–1932) i Stanisławowie (1932–1934). Od 1934 roku do czasu zajęcia kresów wschodnich przez Związek Sowiecki pełnił funkcję podinspektora szkolnego w Gródku Jagiellońskim. Po przedostaniu się do Krakowa w listopadzie 1939 roku udał się następnie na Węgry, a potem wyjechał do Francji. W kraju pozostała jego żona Waleria i dwie córki: Maria oraz Wiesława. We Francji wstąpił do II Dywizji i Szkoły Podchorążych Armii Polskiej w Coëtquidan. W czerwcu 1940 roku został ewakuowany na Wyspy Brytyjskie. Wraz z I Brygadą Strzelców, do której należał jako starszy strzelec, został rozlokowany w Szkocji. Na skutek starań gen. Józefa Hallera, kierownika Urzędu Oświaty i Spraw Szkolnych, w dniu 23 sierpnia 1942 roku uzyskał urlopowanie z wojska do pracy w polskim szkolnictwie na obczyźnie. Urlopowanie to rokrocznie ponawiano, aż do 23 sierpnia 1946 roku³.

Działalność na rzecz szkolnictwa w Zrzeszeniu Nauczycieli Polaków w Wielkiej Brytanii

Już po kilku miesiącach pobytu w Szkocji Jan Konopnicki włączył się w główny nurt działalności oświatowej w Wielkiej Brytanii. Na Zjeździe Polskich Nauczycieli Szkół Średnich Powszechnych w Perth w dniu 6 marca 1941 roku, mającym na celu skonsolidowanie ponad dwustuosobowej grupy nauczycieli przebywających głównie w polskich jednostkach wojskowych w Szkocji i skierowanie ich zainteresowań na dorobek szkolnictwa brytyjskiego, zaproponował

² B. Urban, *Jan Konopnicki (1905–1980)*, w: *Złota Księga Wydziału Filozoficznego*, red. J. Miklaszewska, J. Mizera, Kraków 2000, s. 352.

³ J. Konopnicki, *Studium Pedagogiczne w Edynburgu w latach 1943–1946*, w: „Przyszłość czekała”. *Księga ofiarowana Bogdanowi Suchodolskiemu*, red. B. Leśnodorski, Warszawa 1975, s. 205; W. Chmielewski, *Przygotowanie kadr oświatowych na uchodźstwie w latach 1941–1948*, Seria Monografie z Dziejów Oświaty, t. 43, Warszawa 2013, s. 37, 209, 210.

przygotowanie do matury młodych ludzi służących w wojsku. Wielu bowiem z nich od egzaminów dojrzałości dzieliło w życiu cywilnym zaledwie kilka miesięcy, lecz niestety wojna uniemożliwiła im zakończenie nauki. Zaproponował, aby opublikować i rozpowszechnić wygłoszony na zjeździe przez prof. Zygmunta Kukulskiego z KUL referat na temat potrzeby korzystania przez polskich nauczycieli z osiągnięć pedagogiki i oświaty na Wyspach. Postulował też „drukowanie artykułów dotyczących przyszłego ustroju szkolnictwa w Polsce oraz dydaktyki szkolnej, stosowanej w W[ielkiej] Brytanii”⁴. Sugerował, aby publikacje na ten temat zamieszczać w prasie uchodźczej, a zwłaszcza w projektowanych pismach pedagogicznych i nauczycielskich. Gdy upadło (zaledwie po ukazaniu się jednego numeru) utworzone przez Zrzeszenie, stojące na wysokim poziomie, czasopismo „Przegląd Pedagogiczny”, Zarząd Główny tej organizacji nauczycielskiej powołał go w skład komitetu redakcyjnego, który miał przywrócić periodyk do spełniania ważnej roli w życiu społeczności nauczycielskiej na Wyspach⁵.

Na Walnym Zjeździe ZNP w Edynburgu 5 grudnia 1942 roku wygłosił główny referat pt. *Przyszły ustrój szkolnictwa w Polsce*. Stwierdził w nim trafnie, że aktualnie nie jest możliwe precyzyjne nakreślenie ustroju szkolnictwa w powojennej Polsce, ponieważ do czasu wdrożenia w życie tego zagadnienia zaistnieje cały szereg nowych okoliczności, które w istotny sposób wpłyną na jego kształt. Przedwczesne też byłoby analizowanie i ocenianie realizacji ustawy z 11 marca 1932 roku o ustroju szkolnictwa, ponieważ była ona wdrażana w życie zbyt krótko i nie zdążyła przynieść spodziewanych osiągnięć. Proponował, aby w powojennej Polsce przyjmować tylko takie ustawy, które można w pełni zrealizować. Nowy ustrój szkolny powinien dążyć do rozszerzenia obowiązku szkolnego w dół, poniżej 7 roku życia, i w górę w stosunku do zapisów zawartych w ustawie „jędrzejewiczowskiej”. Wyliczył, że w przyszłej Polsce będzie potrzeba 120 tys. nauczycieli i wiele nowych budynków szkolnych, dobrze

⁴ Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie (dalej: IPMS), zespół: Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: MWRiOP), sygn. A. 19. I /13c, *Protokół ze Zjazdu Polskich Nauczycieli Szkół Średnich i Powszechnych*.

⁵ T. Radzik, *Historia Zrzeszenia Nauczycielstwa Polskiego za Granicą 1941–1991*, Londyn 1999, s. 17.

wyposażonych w sprzęt i pomoce naukowe. Skonstatował, że troska o zapewnienie odpowiedniej liczby nauczycieli powinna wyprzedzać zakładanie szkół. Muszą zniknąć szkoły powszechne pierwszego stopnia. Każde dziecko będzie miało możliwość ukończenia szkoły powszechnej trzeciego stopnia. Wszystkie typy szkół w odrodzonej Polsce powinny być bezpłatne. Kryterium dostępności szkół średnich dla młodzieży nie może być sytuacja materialna uczniów, lecz posiadane zdolności i wyniki w nauce. Stał na stanowisku, że podstawowym warunkiem dobrze funkcjonującego szkolnictwa będzie zapewnienie wysoko wykwalifikowanych nauczycieli. Powinni oni mieć dobre wykształcenie, najlepiej uniwersyteckie. Należy prowadzić masowe doksztalcanie kadry pedagogicznej na kursach wakacyjnych, dających nowe uprawnienia do wykonywania zawodu nauczycielskiego. Uznał, że pobyt w Wielkiej Brytanii należy wykorzystać do poznania miejscowego szkolnictwa; trzeba więc pozyskiwać materiały teoretyczny i nabywać doświadczenia praktycznego. Wszystko to może się okazać przydatne do formułowania przyszłych form i metod wychowawczych. Reformatorskie postulaty nakreślone przez Konopnickiego Zjazd i Zrzeszenie uznały za swoje. Konopnicki został wybrany drugim wiceprezesem Zrzeszenia i wszedł w skład komisji statutowej, która wprowadziła istotne zmiany w tym podstawowym dokumencie organizacji nauczycielskiej⁶. Przydzielono mu też pod opiekę koło ZNP w Wielkiej Brytanii w jego macierzystej jednostce – 2 Batalionie I Brygady Strzelców⁷.

Również na Zjeździe Zrzeszenia w Londynie w dniach 1–3 października 1943 roku Jan Konopnicki przedstawił w obecności przybyłych na obrady wielu czołowych przedstawicieli polskiego życia społeczno-politycznego na uchodźstwie referat na temat: *Problem rozszerzenia wieku obowiązku szkolnego*. Opowiedział się za przedłużeniem trwania wieku obowiązku szkolnego ze względów pedagogicznych, społecznych i gospodarczych. Poinformował zebranych

⁶ Archiwum Związku Nauczycielstwa Polskiego za Granicą w Londynie (dalej: AZNPG), Księga protokołów Zarządu Głównego od 6 marca 1941r. do 5 października 1951 r. dalej; Księga protokołów), *Protokół z Drugiego Walnego Zjazdu Zrzeszenia Nauczycieli Polaków w Wielkiej Brytanii odbytego dn. 5. grudnia 1942 roku w Moray House Training College w Edynburgu, stolicy Szkocji*.

⁷ T. Radzik, *Historia Zrzeszenia Nauczycielstwa Polskiego za Granicą 1941–1991*, dz. cyt., s. 20.

jak ta kwestia jest rozwiązywana w Wielkiej Brytanii. Uznał, że czas trwania obowiązku szkolnego jest wykładnikiem stopnia demokratyczności społeczeństwa. Postulował wprowadzenie w Polsce w okresie przejściowym wydłużenia obowiązku szkolnego w następujących etapach:

- a) Przedłużenie wieku obowiązku szkolnego do 16 roku życia, przez co zapewni się młodzieży obok sześciu klas szkoły powszechnej, ukończenie co najmniej trzyletniej niższej szkoły zawodowej.
- b) Przedłużenie obowiązku w kierunku przedszkolnym dla dzieci od 5–7 roku życia.
- c) Objęcie obowiązkiem doksztalcania młodzieży w wieku 16–18 lat.
- d) Przedłużenie obowiązku w kierunku przedszkolnym dla dzieci od 3–5 roku życia⁸.

Na kolejnym Walnym Zjeździe Zrzeszenia w Edynburgu w dniach 15–17 lutego 1945 roku był jednym z dziewięciu specjalistów referujących kwestię edukacji nauczycielskiej. Jego wystąpienie na ten temat nosiło tytuł: *Przygotowanie nauczycieli szkół powszechnych*⁹.

Wcielając w życie ideę korzystania z doświadczeń brytyjskich, włączył się aktywnie we współpracę ZNP w Wielkiej Brytanii z miejscowym Związkiem Nauczycielstwa Szkockiego (The Educational Institute of Scotland). Na spotkaniu przedstawicieli tych dwóch organizacji nauczycielskich w dniu 18 grudnia 1942 roku Jan Konopnicki wyraził zadowolenie wynikające ze wzajemnego poznania się i wysunął propozycję stworzenia międzyaliantkiej organizacji nauczycielskiej w Wielkiej Brytanii. Jej celem byłoby m.in. dbanie o zasady, na których oparta będzie budowa przyszłego świata. Stwierdził, że nauczycieli polskich i szkockich łączy nie tylko wspólna walka z wrogiem, ale przede wszystkim wspólne ideały wolnościowe i perspektywa ścisłej współpracy¹⁰.

⁸ O przyszłość szkoły polskiej. Sprawozdanie ze Zjazdu Zrzeszenia Nauczycieli Polaków w [Wielkiej] Brytanii. 1–3 X 1943. Londyn, Glasgow 1944, s. 62.

⁹ T. Radzik, *Historia Zrzeszenia Nauczycielstwa Polskiego za Granicą 1941–1991*, dz. cyt., s. 38.

¹⁰ AZNPG, Księga protokołów. *Współpraca Zrzeszenia Nauczycieli Polaków w Wielkiej Brytanii ze Związkiem Nauczycielstwa Szkockiego – The Educational Institute of Scotland*; F. Śpiewak, *Szkoły fundamentem przyjaźni. Współpraca nauczycieli polskich i szkockich*, „Dziennik Żołnierza” 30 grudnia 1942 r.

Na Międzyzalianckim Kursie Nauczycielskim w Exeter (16–28.08.1943) wygłosił dla 120 uczestników z udziałem 14 Polaków referat na temat: *Spoleczne i psychologiczne podstawy reformy ustroju szkolnictwa w Polsce w roku 1932*. Nauczyciele brytyjscy oraz wywodzący się z innych krajów zadali referującemu wiele pytań, z których przebijała troska o przyszłość Polski nie tylko w obszarze oświaty¹¹. Duże zainteresowanie sprawą polskiej historii, kultury i oświaty miało także miejsce podczas międzynarodowej konferencji nauczycielskiej poświęconej porównawczym studiom nad systemami szkolnymi w Polsce, Czechosłowacji i Francji, zorganizowanej w dniach 29–31 grudnia 1943 roku przez cztery wielkie organizacje nauczycielskie zrzeszone w New Education Fellowship. Jeden z głównych referatów wygłosił wówczas prof. Stanisław Kot. Konopnicki uczestniczył w konferencji w roli znawcy szkolnictwa podstawowego. Jako osoba dobrze władająca językiem angielskim, był też jedną z bardziej widocznych postaci tej konferencji¹². Dobre kontakty ze środowiskami nauczycielskimi z innych krajów spowodowały powierzenie mu na IV Walnym Zjeździe Zrzeszenia w Edynburgu w dniach 15–17 lutego 1945 roku funkcji kierownika Sekcji Zagranicznej i członka Zarządu ZNP w Wielkiej Brytanii¹³. Jako członek władz związkowych opowiadał się za podjęciem dialogu z Czesławem Wycechem i Związkiem Nauczycielstwa Polskiego w kraju. Dostrzegając duże trudności kadrowe szkolnictwa w ojczyźnie, postulował podjęcie na szeroką skalę dokształcania nauczycieli polskich na obczyźnie, a także edukacji nowych kadr, celem zasilenia w przyszłości instytucji edukacyjnych w kraju. W trosce o kompleksowe rozwiązanie problemu Zarząd zlecił, aby zespół pod kierownictwem Konopnickiego opracował odpowiedni program działania w tym zakresie¹⁴.

¹¹ AZNPG, Księga protokołów, *Międzyzaliancki Kurs Nauczycielski w Exeter 16.08.1943–28.08.1943*; J. Chwastyk-Kowalczyk, *Obraz edukacji Polaków na obczyźnie na lamach czasopism emigracyjnych*, Kielce 2014, s. 27.

¹² J. Konopnicki, *Międzynarodowa Konferencja Nauczycielska New Education Fellowship*, „Wiadomości Nauczycielskie” 1944, nr 5–6, s. 42.

¹³ AZNPG, Księga protokołów, *Protokół No. 1 z posiedzenia Zarządu ZNP w W[ielkiej] Brytanii, odbytego dnia 17 lutego 1945 r. w Moray House w Edynburgu*.

¹⁴ Tamże, *Protokół No. 6 z posiedzenia Zarządu ZNP w Wielkiej Brytanii, odbytego dnia 1 września 1945 r. w Londynie pod przewodnictwem kol[egi] wiceprezesa M. Stopy z następującym porządkiem dziennym*.

Badania nad szkolnictwem brytyjskim

Jeszcze służąc jako starszy strzelec w wojsku aktywnie podjął badania nad szkolnictwem szkockim. Spośród kilku osób, których Urząd Oświaty i Spraw Szkolnych wytypował w połowie 1941 roku do prac badawczych i przyznał im na ten cel w październiku stypendia, tylko jemu udało się w pełni wykorzystać istniejącą szansę i podjąć pracę badawczą. Niezrażeni chwilowym brakiem rezultatów gen. Józef Haller i najbliżsi jego współpracownicy zachęcili nauczycieli do podjęcia badań nad szkolnictwem brytyjskim poprzez przyznanie stypendiów w wysokości £25 miesięcznie. Kierownictwo naukowe nad tym zespołem, liczącym na początku 1943 roku 18 osób, powierzono Konopnickiemu, który został kierownikiem Referatu Studiów w Wydziale Ogólnym Urzędu Oświaty i Spraw Szkolnych w pierwszych miesiącach istnienia nowo powstałego Ministerstwa WRiOP¹⁵. Wszyscy stypendyści przygotowali opracowania wybranych zagadnień. Dorobek badawczy był znaczący i unikatowy. Wzbudzał zainteresowanie władz i umacniające się z każdym rokiem polskiego środowiska oświatowego w Wielkiej Brytanii. Konopnicki opracował temat: *Podstawy organizacyjne szkolnictwa brytyjskiego, zagadnienie selekcji pedagogicznej w szkolnictwie brytyjskim*, a jego bliscy współpracownicy: mgr Romuald Niewiakowski – *Testy i testowanie w szkolnictwie brytyjskim*, mgr Wacław Szomek – *Poradnie psychologiczne w Wielkiej Brytanii*¹⁶. Prace innych podopiecznych Konopnickiego dotyczyły przedszkoli i opieki nad dzieckiem, kształcenia gospodyń domowych, nauczania przez radio, edukacji korespondencyjnej, szkolnictwa średniego, zawodowego, oświaty dorosłych, kształcenia nauczycieli szkół średnich i opracowania podręczników szkolnych. Dobór tych problemów badawczych świadczył o dążeniu do szerokiego korzystania z doświadczeń oświaty brytyjskiej, a zwłaszcza szkockiej. Niektóre z podjętych zagadnień ogłoszono później drukiem lub posłużyły do rozwinięcia dalszych badań i analiz¹⁷.

¹⁵ IPMS, MWRiOP, sygn. A. 19. II/64, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, *Biuletyn Nr 1* [rozdział:] *Obsada referatów wedle stanu w dniu 23 lipca 1943 r.* Londyn, październik 1943 rok.

¹⁶ W. Chmielewski, *Przygotowanie kadr oświatowych na uchodźstwie w latach 1941–1948*, dz. cyt., s. 54–56.

¹⁷ Tamże.

Kierowanie kursami pedagogicznymi dla nauczycieli polskich w Wielkiej Brytanii

Równoległe z prowadzonymi pracami badawczymi nad szkolnictwem brytyjskim i działalnością związkową Konopnicki angażował się w pracę o charakterze dydaktycznym i organizacyjnym. Zrzeszenie Nauczycieli Polaków w Wielkiej Brytanii powierzyło mu kierownictwo pierwszego kursu nauczycielskiego w Edynburgu w dniach 17 listopada – 12 grudnia 1941 roku. Uczestniczyło w nim 20 oficerów i 8 podchorążych, będących nauczycielami szkół powszechnych i średnich w przedwojennej Polsce. Program zajęć, realizowany głównie w języku angielskim przez wykładowców szkockich, miał na celu zapoznanie słuchaczy z organizacją szkolnictwa w Szkocji. Wykładom towarzyszyło zwiedzanie około 30 szkół w Edynburgu. Pozwoliło to uczestnikom kursu na zapoznanie się z metodami ich pracy, wyposażeniem w pomoce dydaktyczne, a także nawiązanie licznych kontaktów z nauczycielami szkockimi. Należy dodać, że kurs ten zorganizowano w zakładzie kształcenia nauczycieli Moray House Training College for Teachers w Edynburgu, związanym z miejscowym uniwersytetem. Podczas kursu Konopnicki nawiązał, jak się później okazało, długotrwały kontakt z jego dyrektorem, wybitnym uczonym, prof. Godfreyem Thompsonem, przyjacielem Polaków i z jego zastępcą, a później następcą, którym był dr Wiliam B. Inglis, jak również z licznym gronem nauczycieli akademickich. Znajomości te, a nawet można powiedzieć przyjaźnie, owocowały w przyszłości doskonałą współpracą ze środowiskiem edynburskich pedagogów i psychologów stosujących nowoczesne metody badawcze, a nabyta wiedza i umiejętności były odczuwalne w dorobku naukowym Konopnickiego przez wiele lat powojennych¹⁸.

W marcu i maju 1942 roku zorganizowano w Edynburgu kolejne kursy pod kierownictwem Konopnickiego – nazywano je „odświeżającymi”. Miały one na celu przypomnienie wiedzy pedagogicznej przebywającym w Szkocji nauczycielom. Tworzenie się w bardzo trudnych warunkach uchodźczych sprawnie działającego ośrodka dokształcania zachęciło władze oświatowe na uchodźstwie

¹⁸ W. Chmielewski, *Przygotowanie kadr oświatowych na uchodźstwie w latach 1941–1948*, dz. cyt., s. 63, 65.

w październiku 1942 roku do zorganizowania czteromiesięcznego kursu kierowanego ze strony polskiej przez Konopnickiego, a ze strony szkockiej przez Godfrefa Thompsona. W kursie uczestniczyło 48 doświadczonych nauczycieli. Jego celem było przygotowanie nauczycieli przedmiotów pedagogicznych do pracy w zakładach kształcenia nauczycieli w Polsce i lepsze opanowanie języka angielskiego. Wykładowcami kursu byli Szkoci i Polacy (prof. Jerzy Kukulski, ks. doc. Józef Bocheński)¹⁹. Program zajęć obejmował następujące przedmioty: psychologia ogólna, psychologia, historia filozofii, logika, teoria pedagogiczna, wybrane zagadnienia pedagogiczne, organizacja szkolnictwa w Wielkiej Brytanii (połączona z wizytacjami ponad 50 szkół powszechnych i średnich w Edynburgu i okolicy), administracja szkolna w Polsce, budownictwo szkolne i szereg innych zagadnień²⁰.

Kierowanie polskim Studium Pedagogicznym w Edynburgu

Uwzględniając wysoką ocenę trwającego cztery miesiące kursu pedagogicznego oraz biorąc pod uwagę potrzebę dalszego podnoszenia kwalifikacji zawodowych nauczycieli polskich, zorganizowano sfinansowane przez ministerstwo WRiOP roczne Studium Pedagogiczne (początkowo nazywane kursem) na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu w Edynburgu w roku akademickim 1943/44. Słuchaczami Studium zostało 26 uczestników kursu zakończonego w lutym oraz nauczycieli opracowujących pod kierunkiem Konopnickiego najważniejsze dziedziny szkolnictwa szkockiego i angielskiego. Program Studium miał charakter uniwersytecki²¹. Wykładowcami byli znani uczeni szkoccy w zakresie pedagogiki i psychologii, a także pracownicy naukowcy polskich uniwersytetów przed wojną, np. Zygmunt Kukulski, ks. Józef Bocheński, doc. Bronisław Śliżyński. Kierownikiem Studium i jednym z wykładowców był Konopnicki. Ze strony brytyjskiej w prowadzenie Kursu włączyli się m.in. psychologowie: prof. James Drewer, dr Mary Collins (metodyka badań

¹⁹ Tamże, s. 66, 67.

²⁰ AZNPG, Księga protokołów, *Zakończenie Kursu Pedagogicznego dla nauczycieli Polaków w W[ielkiej] Brytanii*.

²¹ Szerzej: W. Chmielewski, *Przygotowanie kadr oświatowych na uchodźstwie w latach 1941–1948*, dz. cyt., s. 79.

testowych) czy wspomniany już wielki przyjaciel Polaków prof. Godfrey Thomson²².

Sprawny i owocny przebieg studiów, pragnienie zdobycia szerokiej wiedzy pedagogicznej, wreszcie koleżeńska atmosfera panująca wśród polskich studentów, będąca w dużym stopniu zasługą Konopnickiego – wszystko to spowodowało, że już w lutym 1944 roku wszyscy uczestnicy Studium Pedagogicznego oraz dwie polskie studentki studiujące wychowanie przedszkolne (łącznie 28 osób) wystąpili z pismem do Zarządu ZNP w Wielkiej Brytanii: „Grupa nauczycieli studiujących na Uniwersytecie w Edynburgu zwraca się z prośbą do Zarządu Zrzeszenia Nauczycieli Polaków w Wielkiej Brytanii o poczynienie starań celem umożliwienia nauczycielstwu możliwości kontynuowania studiów”²³. Prośbę swoją studenci motywowali w sposób następujący:

Informacje z kraju stwierdzają stały i zatrważający ubytek elementu wykształconego. Zdajemy sobie dokładnie sprawę z tego, że po wojnie brakować będzie Polsce odpowiednich pracowników, koniecznych do zorganizowania normalnego życia państwowego. Dotyczy to przede wszystkim nauczycielstwa polskiego, tępnionego ze szczególną bezwzględnością przez wrogów. Kadry nauczycielskie już przed wojną były niewystarczające, a z powodu zamknięcia zakładów kształcenia nauczycieli od początku obecnej wojny, nie zostały uzupełnione. Staniemy wobec konieczności zorganizowania skróconych studiów dla kandydatów na nauczycieli²⁴.

Padł nawet wniosek ze strony studentów, aby wzorem Wydziału Medycznego utworzyć polski Wydział Pedagogiczny na Uniwersytecie w Edynburgu.

Trafna ocena potrzeb kadrowych w powojennej Polsce i deklarowane przez studentów pragnienie kontynuowania podjętych studiów były całkowicie zbieżne z polityką edukacyjną Ministerstwa WRiOP, które 19 kwietnia 1944 roku stwierdziło, że jest zainteresowane nie tyle kontynuowaniem pracy Studium Pedagogicznego, ile

²² T. Sulimirski, *Studium Pedagogiczne w Edynburgu (1943–1946)*, „Nauka Polska na Obczyźnie” 1955, z. 1, s. 50; J. Konopnicki, *Studium Pedagogiczne w Edynburgu w latach 1943–1946*, dz. cyt., s. 207–209.

²³ IPMS, MWRiOP, sygn. A. 19. III/46, Pismo studentów należących do koła ZNP w Wielkiej Brytanii na Uniwersytecie w Edynburgu z 10 lutego 1944 r. do Zarządu ZNP w Wielkiej Brytanii w Londynie z prośbą o podjęcie starań w celu przedłużenia studiów uniwersyteckich na następny rok.

²⁴ Tamże.

rozpoczęciem przez Polaków regularnych studiów uniwersyteckich. Podjęto więc decyzję o przystąpieniu polskich studentów do studiów na Uniwersytecie w Edynburgu²⁵. Program drugiego roku Studium Pedagogicznego, zgodnie z sugestią Ministerstwa WRiOP, łączył wymogi uniwersyteckie i oczekiwania polskie w zakresie przygotowania do zawodu nauczycielskiego. Do grona polskich wykładowców dołączyli: Jan Hulewicz (w miejsce zmarłego Zygmunta Kukulskiego), doc. Marian Heitzman z Uniwersytetu Jagiellońskiego, doc. Stanisław Seliga. Zajęcia uniwersyteckie prowadzili też wykładowcy szkoccy²⁶. Prowadzenie rekrutacji i dalsze kierowanie studium grupą powierzono nadal Konopnickiemu, który bardzo pozytywnie ocenił dotychczasowe wyniki studentów. Ministerstwo WRiOP oprócz pensji zaproponowało Konopnickiemu udzielenie stypendium na potrzeby przygotowania pracy habilitacyjnej. Stypendia na przygotowanie doktoratów mieli także otrzymać jego asystenci: Romuald Niewiakowski i Waław Szomek²⁷.

Drugi rok studiów zakończył się wydaniem studentom świadectwa ukończenia Studium Pedagogicznego przy Uniwersytecie w Edynburgu. Jednocześnie zorganizowano nabór na kolejny rok studiów wyłącznie na uniwersytecie. W zajęciach prowadzonych już tylko w języku angielskim uczestniczyło 19 studentów. Do studiów zmierzających do uzyskania stopnia magistra psychologii lub pedagogiki prof. James Drever i prof. Godfrey Thompson zakwalifikowali w rezultacie przeprowadzonych egzaminów 12 polskich studentów. Osoby te ukończyły studia zwieńczone stopniem Master of Arts w latach 1947–1949. Wyróżnienia otrzymali psychologowie: Michał Arabski i Władysław Pawlik. Niektórzy, jak np. Florian Śpiewak, uzyskali stopień magistra już w Polsce. Wśród absolwentów byli po powrocie do kraju dwaj późniejsi profesorowie Aleksander Hulek (UAM w Poznaniu) i Bolesław Hornowski (UAM w Poznaniu),

²⁵ Tamże, sygn. A. 19. II/42, Pismo A. Skąpskiego z 19 kwietnia 1944 r. do ZNP w Wielkiej Brytanii w sprawie kontynuowania przez Polaków studiów wyższych na Uniwersytecie w Edynburgu.

²⁶ Szerzej: W. Chmielewski, *Przygotowanie kadr oświatowych na uchodźstwie w latach 1941–1948*, dz. cyt., s. 78.

²⁷ Tamże, sygn. A. 19. II/42, Pismo A. Skąpskiego z 19 kwietnia 1944 r. do ZNP w Wielkiej Brytanii w sprawie kontynuowania przez Polaków studiów wyższych na Uniwersytecie w Edynburgu.

doc. Florian Śpiewak (UAM w Poznaniu) a także doktorzy: Michał Arabski (UJ w Krakowie), Karol Wapienik (UAM w Poznaniu), Władysław Pawlik (Uniwersytet Londyński)²⁸. W 1962 roku doktorem został na Uniwersytecie Wrocławskim Romuald Niewiakowski²⁹. Należy też dodać, że kierując polskim Studium Pedagogicznym Konopnicki sam ukończył studia na Uniwersytecie w Edynburgu i intensywnie pracował naukowo. Jak słusznie zauważa ks. prof. Władysław Kubik SJ, „skrzętnie zdobywał wiedzę także z zakresu najnowszych osiągnięć metodologicznych i diagnostycznych, która pomagała mu po powrocie do Polski kształcić cały szereg pracowników naukowych i nauczycieli”³⁰.

Kierownictwo nad studentami ze strony polskiej sprawował Konopnicki do końca roku akademickiego 1945/46. Analizując dorobek polskiego Studium Pedagogicznego w Edynburgu, należy stwierdzić, że to właśnie prężne działanie i osiągnięcia Konopnickiego przyczyniły się w dużej mierze do osiągnięcia dobrych rezultatów przez Studium Pedagogiczne. Dbął on o stronę materialną powierzonych jego opiece słuchaczy. Gdy pojawiły się pogłoski, że niektórym z nich mogą zostać obniżone stypendia przyznane przez Ministerstwo WRiOP z £25 do £20, wówczas zdecydowanie przeciwstawiał się tym zamiarom. Uważał, że inwestowanie w nauczycieli przedmiotów pedagogicznych przyniesie wymierne korzyści po ich powrocie do ojczyzny i podjęciu przez nich pracy w zakładach kształcenia nauczycieli. Słusznie bowiem przewidywał, że po zakończonej wojnie będzie brakowało odpowiednio wykwalifikowanych nauczycieli. Jako argumentu przeciwko ewentualnemu zmniejszaniu stypendiów używał przykładu praktyki ministerstwa WRiOP, które pod koniec lat 20. i na początku 30. XX wieku organizowało we Lwowie

²⁸ W. Chmielewski, *Przygotowanie kadr oświatowych na uchodźstwie w latach 1941–1948*, dz. cyt., s. 81–84; T. Sulimirski, *Studium Pedagogiczne w Edynburgu (1943–1946)*, dz. cyt., s. 52, 53.

²⁹ E. Wlazło, *Romuald Niewiakowski. Na uczelniach pracował w latach 1956–1972*, w: *Księga Profesorów Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu*, oprac. L. Kulmatycki, Wrocław 2006, s. 139, 140.

³⁰ W. Kubik, *Profesor Jan Konopnicki – wybitny człowiek, wychowawca, pedagog*, w: *Uwarunkowania i wzory marginalizacji społecznej współczesnej młodzieży. Materiały z konferencji z okazji setnej rocznicy urodzin i dwudziestej piątej rocznicy śmierci profesora Jana Konopnickiego*, red. W. Kubik, B. Urban, Kraków 2005, s. 20.

i Warszawie kursy pedagogiczne dla wyróżniających się czynnych nauczycieli i wypłacało im pełne dotychczasowe uposażenie wraz ze wszystkimi dodatkami. Wniósł jedynie, aby słuchacze Studium Pedagogicznego byli zobowiązani po powrocie do kraju pracować co najmniej cztery lata w zakładach kształcenia nauczycieli. Obawiał się, że obniżenie stypendiów spowoduje opuszczenie Studium Pedagogicznego przez oficerów i niektórych innych słuchaczy³¹.

Warto zaznaczyć, że Konopnicki uczestniczył ponadto kilkakrotnie w charakterze kierownika i wykładowcy w krótkoterminowych kursach dla nauczycieli. Na przykład w zorganizowanym kursie informacyjnym dla ewakuowanych ze Związku Sowieckiego 20 nauczycieli publicznych i prywatnych szkół powszechnych (3–23.11.1943) przeprowadził 12 godzin zajęć na temat organizacji szkolnictwa brytyjskiego oraz wspólnie z mgr Romualdem Niewiakowskim zorganizował zwiedzanie wielu szkół powszechnych w Edynburgu³². Był brany pod uwagę do prowadzenia zajęć na kursie dla pracowników kulturalno-oświatowych, wywodzących się spośród emigrantów polskich i zamieszkałych w różnych krajach Europy, na temat polskich osiągnięć oświatowych w latach 1918–1939. Organizatorem tej inicjatywy edukacyjnej był Światowy Związek Polaków za Granicą „Światopol”³³. Konopnicki był także wykładowcą pedagogiki ogólnej i wybranych zagadnień ze współczesnych prądów pedagogicznych w dwóch Wyższych Kursach Nauczycielskich w Londynie w 1945 roku i w pierwszym półroczu 1946 roku³⁴.

Na podkreślenie zasługuje fakt, że w uznaniu zasług Jana Konopnickiego dla dokształcania polskich nauczycieli na uchodźstwie zarząd ZNP w Wielkiej Brytanii wystąpił z inicjatywy prezesa Antoniego Wójcickiego z wnioskiem do Ministerstwa WRiOP o wysłanie

³¹ IPMS, MWRiOP, sygn. A. 19. II/8, Pismo J. Konopnickiego z 13 października 1943 r. do Ministerstwa WRiOP w sprawie wysokości stypendiów dla słuchaczy kursów i studiów przedmiotów pedagogicznych.

³² IPMS, MWRiOP, sygn. A. 19. II/47, R. Szepietowski, *Sprawozdanie z Kursu Informacyjnego dla Nauczycieli Szkół Powszechnych*, Londyn, 25 listopada 1943 r.

³³ IPMS, MWRiOP, sygn. A. 19. II/8, *Program kursu dla pracowników kulturalno-oświatowych spośród emigrantów terenów europejskich*.

³⁴ W. Chmielewski, *Przygotowanie kadr oświatowych na uchodźstwie w latach 1941–1948*, dz. cyt., s. 198, 203.

go do Stanów Zjednoczonych celem podjęcia studiów z zakresu pedagogiki porównawczej. Uznano bowiem, że powstałe w rezultacie tych badań prace naukowe będą miały duże znaczenie w powojennej Polsce³⁵. Złożony wniosek został pozytywnie zaopiniowany przez Komisję Odbudowy Szkolnictwa i Reformy Ustroju Szkolnego Ministerstwa WRiOP. Stwierdzono jednak, że z uwagi na pełnienie przez niego funkcji kierownika Studium Pedagogicznego w Wielkiej Brytanii co najmniej do drugiej połowy 1944 roku nie będzie mógł on do tego czasu wyjechać do Stanów Zjednoczonych³⁶.

Udział w pracach nad odbudową i zreformowaniem polskiego szkolnictwa po wojnie

Jan Konopnicki wniósł także znaczący wkład w przygotowanie sformułowanej pod patronatem władz oświatowych na uchodźstwie koncepcji odbudowy szkolnictwa po wojnie w niepodległej Polsce. Został bowiem zastępcą przewodniczącego powołanej 7 stycznia 1943 roku przez gen. Józefa Hallera Komisji Organizacji Szkolnictwa w Polsce w Okresie Przejściowym po zakończeniu działań wojennych³⁷. Na trzecim posiedzeniu Komisji powierzono Konopnickiemu rolę koordynatora prac 14 podkomisji problemowych, opracowujących poszczególne działy szkolnictwa. Przewodniczący tych podkomisji zostali zobowiązani do złożenia na jego ręce referatów i tez na temat rozpatrywanych problemów, przedstawiających kierunki reaktywowania oraz reformowania szkolnictwa. Na posiedzeniu tym Konopnicki wygłosił referat pt. *Ogólny schemat organizacyjny szkolnictwa polskiego po wojnie*. Wystąpienie to było podstawą do dłuższej debaty i przyczyniło się do ukierunkowania prac Komisji i poszczególnych podkomisji. On sam został wyznaczony

³⁵ Tamże, sygn. A. 19. III/46, Pismo Zarządu ZNP w Wielkiej Brytanii z listopada 1943 roku do Ministerstwa WRiOP w sprawie przyznania stypendium dla J. Konopnickiego i R. Niewiakowskiego celem podjęcia badań pedagogicznych w USA.

³⁶ Tamże, sygn. A. 19. III/46, Pismo A. Skąpskiego z 31 grudnia 1943 roku do ZNP w Wielkiej Brytanii w sprawie przyznania stypendium dla J. Konopnickiego i R. Niewiakowskiego na badania pedagogiczne w USA.

³⁷ W. Chmielewski, *Przygotowanie kadr oświatowych na uchodźstwie w latach 194 1948*, dz. cyt., s. 72.

na przewodniczącego Podkomisji Kształcenia Nauczycieli. W jej skład wchodził Wacław Szomek, Romuald Niewiakowski³⁸, a nieco później także Amalia Maria Stöcker, specjalizująca się wychowaniu przedszkolnym. Dorobek podkomisji, wydrukowany w opracowaniu obejmującym osiągnięcia całej komisji pt. *Tezy*, ujęty został w dwa działy. Pierwszy nosił tytuł *Kształcenie nauczycieli szkół powszechnych i wychowawczyń przedszkoli*. Zapisano w nim, że w trzyletnim okresie przejściowym po wojnie zostaną utworzone Ośrodki Kształcenia Nauczycieli podległe poszczególnym kuratoriom szkolnym. Instytucje te będą organizować:

- roczne kursy kształcenia nauczycieli szkół powszechnych,
- roczne kursy kształcenia nauczycieli przedszkoli,
- wakacyjne kursy dokształcające dla niewykwalifikowanych nauczycieli szkół powszechnych, mających ukończone przynajmniej cztery klasy gimnazjum nowego typu lub sześć klas gimnazjum dawnego typu,
- wakacyjne kursy dokształcające dla niewykwalifikowanych wychowawczyń przedszkoli,
- kursy dla wykwalifikowanych nauczycieli szkół powszechnych i wychowawczyń przedszkoli,
- kursy dla kierowników szkół powszechnych i innych pracowników pedagogicznych,
- ewentualnie inne kursy³⁹.

Ta rozbudowana koncepcja edukacji nauczycieli szkół powszechnych i wychowawczyń przedszkoli uzupełniona była jeszcze wieloma wytycznymi szczegółowymi, które dotyczyły głównie nauczycieli niewykwalifikowanych i kursów krótkoterminowych.

Drugi dział nosił tytuł *Kształcenie nauczycieli zakładów kształcenia nauczycieli*. Podkomisja Konopnickiego przewidywała, że kształcenie nauczycieli przedmiotów pedagogicznych w okresie przejściowym będzie się odbywać w eksperymentalnym Ośrodku Kształcenia Nauczycieli na dwuletnim Wyższym Studium Pedagogicznym. Studiować w nim mogli absolwenci dwuletnich pedagogiów, Wyższych Kursów Nauczycielskich, Instytutów Pedagogicznych, Instytutu Pedagogiki Specjalnej,

³⁸ IPMS, MWRiOP, sygn. A. 19. I/11, *Protokół z trzeciego posiedzenia Komisji Organizacji Szkolnictwa w Polsce na okres przejściowy, odbytego w dniach 5, 6, 7, 8 kwietnia br. w bursie dla chłopców polskich, przy Carlton Terrace w Edynburgu*.

³⁹ W. Chmielewski, *Przygotowanie kadr oświatowych na uchodźstwie w latach 1941–1948*, dz. cyt., s. 73.

studenci filozofii po drugim roku studiów. Absolwenci studiów wyższych mogli uzyskać kwalifikacje nauczycieli przedmiotów pedagogicznych po ukończeniu jednorocznego Wyższego Studium Pedagogicznego⁴⁰. Wyodrębnienie w osobnym dziale problematyki kształcenia nauczycieli przedmiotów pedagogicznych świadczy o wielkiej wadze przywiązywanej do tej kwestii przez autorów opracowania. Koncepcja kształcenia zaś nauczycieli w ośrodkach spotkała się z dobrym odzewem. Znalazła odzwierciedlenie w przemówieniu ministra WRiOP ks. prałata Zygmunta Kaczyńskiego, wygłoszonym na posiedzeniu Rady Narodowej RP 17 lutego 1944 roku. Stwierdził on wówczas:

Zamiast zatrudniać siły niewykwalifikowane, uważam za znacznie lepsze stworzyć Ośrodki Kształcenia Nauczycieli z programem jednorocznym i utrzymywać je przez pierwszych kilka lat – niezależnie od normalnych liceów pedagogicznych – przyjmując do nich wszakże młodzież starszą (powyżej 21 lat), która ukończyła gimnazjum przed wojną lub uzyskała świadectwo gimnazjalne w nauce tajnej w Kraju. Szereg kursów wakacyjnych uzupełniłoby kwalifikacje nauczycieli przygotowywanych przez Ośrodki Kształcenia Nauczycieli⁴¹.

Koncepcja ta została natomiast krytycznie przyjęta przez kierowany przez Czesława Wycecha Departament Oświaty i Kultury Delegatury Rządu RP na Kraj, który uznał, że planowana realizacja koncepcji kształcenia nauczycieli spowodowałaby kryzys w szkolnictwie. Nie akceptując szeregu proponowanych rozwiązań przez ks. Kaczyńskiego, Departament Oświaty i Kultury wysunął własne propozycje w zakresie edukacji nauczycieli⁴².

W utworzonej przez ministra Zygmunta Kaczyńskiego w dniu 18 listopada 1943 roku Komisji Odbudowy Szkolnictwa i Reformy Ustroju Szkolnego (o bardzo podobnych zadaniach jak komisja utworzona przez Józefa Hallera 7 stycznia tegoż roku), której

⁴⁰ IPMS, MWRiOP, sygn. A. 19. II/72, *Komisja Organizacji Szkolnictwa w Polsce w Okresie Przejściowym. Tezy. Londyn – 1943 – Edynburg*, W. Chmielewski, *Przygotowanie kadr oświatowych na uchodźstwie w latach 1941–1948*, dz. cyt., s. 74.

⁴¹ *Wytyczne polityki kulturalno-oświatowej Ministerstwa WRiOP według exposé wygłoszonego przez ministra WRiOP ks. prałata Zygmunta Kaczyńskiego na posiedzeniu Rady Narodowej w dniu 17 lutego 1944*, „Nauka i Wychowanie” 1944, z. 5, s. 21

⁴² *Oświadczenie Kraju (opinia Departamentu Oświaty i Kultury)*, „Wiadomości Nauczycielskie” 1944, nr 11–12, s. 105.

członkiem został także Jan Konopnicki⁴³, wyodrębniono podkomisję o nazwie: Przedszkola, Szkoły Powszechnie, Kształcenie Nauczycieli. Przewodnictwem tej podkomisji o szerokim zakresie działania powierzono Janowi Konopnickiemu, a jej członkami zostali: Romuald Niewiakowski, Stanisław Stabrawa, Franciszek Gąsiorowski, Kazimierz Mroziuk i Amalia Maria Stöcker⁴⁴. Później dołączył do niej Jan Hulewicz. Pod koniec 1944 roku dorobek tej podkomisji, jako jednej z dziesięciu, został przyjęty przez władzę zwierzchnią⁴⁵. Nie udało się jednak odnaleźć w archiwach przyjętych wówczas materiałów. Wiadomo tylko, że podkomisja podejmowała w dniach 1 i 2 maja opracowywane przez Konopnickiego i Niewiakowskiego zagadnienie: *Selekcja w okresie przejściowym*. Podstawą selekcji miały być testy, których sposobu tworzenia Konopnicki i jego współpracownicy nauczyli się dzięki ścisłej współpracy z pracownikami naukowymi Uniwersytetu w Edynburgu. Problem ten nie mógł być jednak należycie rozpatrzone bez ostatecznego ustalenia zasad dotyczących działalności tzw. szkoły zbiorczej w okresie przejściowym, a w szczególności kwestii selekcji uczniów po IV klasie szkoły powszechnej do pełnej szkoły powszechnej III stopnia (nazwanej tak w przemówieniu ks. Kaczyńskiego z 18 listopada)⁴⁶. W tej sytuacji Konopnicki wystąpił z wnioskiem, aby na najbliższym posiedzeniu Komisji Odbudowy Szkolnictwa i Reformy Ustroju Szkolnego omówić zagadnienie: *Organizacja szkół zbiorczych w okresie przejściowym*⁴⁷. Inicjatywa ta wskazuje, że to Konopnicki był faktycznym twórcą koncepcji edukacji na poziomie szkoły powszechnej na okres przejściowy, proponowanej przez Ministerstwo WRiOP w Londynie.

⁴³ IPMS, MWRiOP, sygn. A. 19. II/65, *Zarządzenie Nr 63/43 Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 18 listopada 1943 r. o powołaniu Komisji Odbudowy Szkolnictwa i Reformy Ustroju Szkolnego*.

⁴⁴ Tamże, sygn. A. 19. III/58, *Zaproszenia do podkomisji, styczeń 1944 r.* Konopnicki otrzymał także zaproszenie do podkomisji o nazwie: Kursy i Szkoły dla Młodzieży i Dorosłych.

⁴⁵ Tamże, sygn. A. 19. II/47. *Komisja Odbudowy Szkolnictwa i Reformy Ustroju Szkolnego*. Wszystkich podkomisji było 12.

⁴⁶ *Wytyczne polityki kulturalno-oświatowej Ministerstwa WRiOP*, dz. cyt., s. 22.

⁴⁷ Tamże, sygn. A. 19. III/58, Pismo J. Konopnickiego z 16 maja 1944 roku do Komisji Odbudowy Szkolnictwa i Reformy Ustroju Szkolnego w sprawie rozpatrzenia zagadnienia organizacji szkół zbiorczych w okresie przejściowym.

Działalność koncepcyjna i programowa w zakresie kształcenia i podnoszenia kwalifikacji nauczycieli na uchodźstwie

W grudniu 1943 roku Konopnicki wszedł w skład niewielkiego zespołu prelegentów radiowych, mających za zadanie przygotowywać dwa razy w tygodniu cztero-, pięciominutowe pogadanki. Akcję tę koordynował i cenzurował treść pogadań komitet działający w ramach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, kierowany przez prof. Stanisława Kota, a złożony m.in. z prof. Tadeusza Sulimirskiego i doc. Jana Hulewicza z Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie⁴⁸.

Konopnickiego powołano też na członka Komisji Oceny Podręczników przy Urzędzie Oświaty i Spraw Szkolnych. Zadaniem Komisji było opiniowanie przydatności podręczników przedwojennych i aktualnie drukowanych na obczyźnie do bieżących zadań szkoły i realizacji celów wychowawczych, występowanie z inicjatywą wydawania nowych podręczników i ocenianie zgłoszonych do tłumaczenia podręczników angielskich. Konopnicki odpowiedzialny był za podręczniki do szkół powszechnych i książki dla nauczycieli⁴⁹.

Ministerstwo WRiOP doceniało wiedzę i doświadczenie Konopnickiego w dziedzinie kształcenia nauczycieli. Wyrazem tego było powierzanie mu szeregu zadań w tym zakresie. W połowie 1944 roku poproszono go o wprowadzenie w życie koncepcji zorganizowania Ośrodka Kształcenia Nauczycieli w Edynburgu. Myśl utworzenia takiej instytucji dla żołnierzy z wykształceniem średnim, którzy ze względu na wiek i zdrowie nie nadawali się do służby czynnej w wojsku, wysunął minister ks. Zygmunt Kaczyński w piśmie do Dowództwa Jednostek Wojsk Polskich w Wielkiej Brytanii w Londynie⁵⁰. Konopnicki po wszechstronnym przeanalizowaniu zagadnienia w gronie bliskich współpracowników poinformował władze ministerialne, że utworzenie takiej instytucji edukacyjnej jest możliwe tylko

⁴⁸ IPMS, MWRiOP, sygn. A. 19. I/11, T. Sulimirski, *Notatka*, 29 grudnia 1941 roku.

⁴⁹ W. Chmielewski, *Działalność wydawnicza polskich władz oświatowych na uchodźstwie w latach 1940–1945*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2013, nr 1-2, s. 11.

⁵⁰ IPMS. MWRiOP, Pismo Z. Kaczyńskiego z 26 maja 1944 roku do gen. J. Głuchowskiego w sprawie tworzenia Ośrodka Kształcenia Nauczycieli.

w sytuacji, gdy wyrażą zamiar uzyskania w niej kwalifikacji nauczycielskich młodzi ludzie wywodzący się np. z „Pestek” (Pomocniczej Służby Kobiet) czy też spośród byłych jeńców wojennych. Osoby schorowane i starsze nie powinny być brane pod uwagę. Kształcenie przyszłych nauczycieli będzie można zrealizować w ramach rocznego kursu przy Studium Pedagogicznym w Edynburgu. Kwestia zorganizowania kursu i doboru odpowiednich nauczycieli nie będzie nastrożać żadnych trudności i zostanie szybko rozwiązana, gdy tylko zrekrutowani zostaną pierwsi uczniowie⁵¹. Niestety, z powodu braku kandydatów na nauczycieli, a później i braku zapotrzebowania na nich, projekt nie został zrealizowany. Ponad rok później wrócono do idei kształcenia nauczycieli w Szkocji. Tym razem zamierzano stworzyć klasy liceum pedagogicznego przy liceum i gimnazjum w Crieff. Konopnicki zadeklarował się dojeżdżać z Edynburga do tego miasta i zorganizować dwie lub trzy klasy liceum pedagogicznego oraz jednoroczny kurs dla starszych kandydatów na nauczycieli⁵². Podjęty projekt nie został jednak zrealizowany ze względu na trudności finansowe i nienadesłanie przez władze wojskowe zgłoszeń kandydatów do nauki⁵³.

Pod koniec 1944 roku, w związku z coraz wyraźniej rysującym się w powojennej Polsce brakiem nauczycieli do wszystkich typów szkół, a w szczególności do szkół powszechnych, sekretarz generalny ministerstwa WRiOP prof. Adam Skąpski zwrócił się do delegatów Delegatur Ministerstwa WRiOP w różnych częściach świata z zaleceniem podjęcia kształcenia nauczycieli na uchodźstwie w skróconych z trzech do dwóch lat liceach pedagogicznych na podbudowie gimnazjów. W organizowaniu i pracy nowych liceów pedagogicznych proponował wykorzystać dotychczasowe doświadczenia w kształceniu nauczycieli zdobyte w dwuletnim Liceum Pedagogicznym Młodszych Ochotniczek w Nazarecie. Skąpski uznał, że jest to jedno

⁵¹ IPMS, MWRiOP, sygn. A. 19. II/20, Pismo J. Konopnickiego z 23 lipca 1944 r. do Ministerstwa WRiOP w sprawie zorganizowania Ośrodka Kształcenia Nauczycieli w Edynburgu.

⁵² Tamże, sygn. A. 19. II/20, Pismo J. Konopnickiego z 11 października 1945 roku do T. Sulimirskiego w sprawie utworzenia klas liceum pedagogicznego w Crieff.

⁵³ Tamże, Pismo M. Giergielewicza z 16 października 1945 roku do J. Kochanowskiego w sprawie utworzenia klas liceum pedagogicznego w Crieff.

z najpilniejszych zadań, jakie stoi przed administracją szkolną na uchodźstwie⁵⁴.

Opracowanie programu nauczania dla tych dwuletnich zakładów kształcenia nauczycieli zlecono Konopnickiemu 6 lutego 1945 roku. Wykonanie tego zadania nastroczało duże trudności, ponieważ na obczyźnie nie było ani jednego programu nauczania w tych szkołach. Nie było też nauczycieli wszystkich przedmiotów zawodowych, którzy mogliby podpowiedzieć jak skonstruowane były programy nauczania poszczególnych przedmiotów pedagogicznych w liceach pedagogicznych. W tej sytuacji Konopnicki zaproponował, aby przedmioty pedagogiczne w opracowywanym po jego kierunkiem programie oprzeć na programach nauczania czwartego i piątego kursu seminariów nauczycielskich oraz uwzględnić niektóre kwestie z pierwszej i drugiej klasy liceów pedagogicznych. W nauczaniu przedmiotów ogólnokształcących postanowiono „oprzeć się na skombinowanym programie liceum humanistycznego (przedmioty matem[atyczno]-fizyczne) i matematyczno-fizycznego (przedmioty humanistyczne)”⁵⁵. Zamierzano też dodać metodyki nauczania przewidzianych do realizacji przedmiotów ogólnokształcących i wprowadzić trzy godziny tygodniowo nauczania języka angielskiego według programu liceum o profilu matematyczno-fizycznym. Planowano również skorzystać z doświadczeń szkockich, zwłaszcza w nauczaniu zajęć praktycznych. Propozycje te zostały zaakceptowane przez ministerstwo WRiOP i wdrożone w życie w liceach pedagogicznych w Nazarecie, Valivade w Indiach i w Bad Schwartau koło Lubeki w Niemczech (przeniesione w 1945 roku z częścią nauczycieli i uczniów do Lubomierza na Dolnym Śląsku)⁵⁶.

Z inicjatywy ministerstwa WRiOP Konopnicki w pierwszych miesiącach 1945 roku przystąpił do opracowania koncepcji utworzenia Ośrodka Pedagogicznego w Afryce. Działanie to miało

⁵⁴ IPMS, MWRiOP, sygn. A. 19. II/8, Odpis pisma A. Skąpskiego z 12 grudnia 1944 roku do J. Follprechta, tzw. *Okólnik do Delegatów*, w sprawie zakładów kształcenia nauczycieli.

⁵⁵ IPMS, MWRiOP, sygn. A. 19. II/20, Pismo J. Konopnickiego z 19 lutego 1945 roku do ministerstwa WRiOP w Londynie w sprawie programów nauczania w dwuletnich liceach pedagogicznych.

⁵⁶ W. Chmielewski, *Przygotowanie kadr oświatowych na uchodźstwie w latach 1941–1948*, dz. cyt., s. 116–120.

uzasadnienie w tym, że w licznych polskich osiedlach rozmieszczonych w środkowo-wschodniej i południowej części tego kontynentu mieszkało w latach 1943–1948 kilkanaście tysięcy dzieci i młodzieży w wieku szkolnym. Polskie władze oświatowe zapewniały im możliwość uczęszczania do przedszkoli, szkół powszechnych, średnich i zawodowych oraz możliwość przebywania w sierocińcach. Zatrudniana kadra nauczycielska i wychowawcza była jednak szczupła i często niewykwalifikowana, istniała więc potrzeba jej dokształcania i zarazem kształcenia nowych sił nauczycielskich. Konopnicki sformułował rozległe cele i zadania ośrodka, zmierzające do kształcenia nauczycieli dla potrzeb bieżących i przyszłych, opracowania programów kursów nauczycielskich, przygotowania różnego rodzaju testów diagnostycznych, zorganizowania pierwszej w szkolnictwie polskim poradni psychologicznej dla dzieci, wydawania czasopisma pedagogicznego i udzielania fachowej pomocy Delegaturze Ministerstwa WRiOP w Nairobi w Kenii, opiekującej się szkolnictwem polskim w Afryce. Przewidywał, że ośrodek będzie obejmował dwuletnie liceum pedagogiczne, czteroletnie seminarium dla wychowawczyń przedszkoli na podbudowie siedmioletniej szkoły powszechnej, jednoroczny kurs dla starszych kandydatów na nauczycieli, jednoroczny kurs dla wychowawczyń przedszkoli, jednoroczny kurs psychologów szkolnych, pełną szkołę powszechną i przedszkole. Planował też utworzenie pracowni testów umysłowych. Opracował zasady kierowania ośrodkiem. Na jego kierownika zaproponował siebie samego. Oprócz tego postanowił kierować kursem psychologów oraz opiekować się redakcją czasopisma pedagogicznego. Na stanowisku swojego zastępcy widział Niewiakowskiego, który miał zarazem kierować liceum pedagogicznym i pracownią testów oraz wspólnie z Szomkiem odpowiadać za praktyki pedagogiczne w szkole ćwiczeń. Ten bliski współpracownik przewidziany był na kierownika rocznych kursów dla nauczycieli szkół powszechnych. Amalii Marii Stöcker zamierzał zaś powierzyć kierownictwo seminarium wychowawczyń przedszkoli i poradni psychologicznej. Zmieniająca się niekorzystnie sytuacja rządu polskiego i stopniowa ewakuacja dzieci polskich z Afryki spowodowały dezaktualizację koncepcji utworzenia Ośrodka Pedagogicznego w Afryce⁵⁷.

⁵⁷ Szerzej: W. Chmielewski, *Przygotowanie kadr oświatowych na uchodźstwie w latach 1941–1948*, dz. cyt., s. 123–125.

W międzyczasie stała się aktualna propozycja wyjazdu Konopnickiego do Kanady. Miał tam, podobnie jak w Afryce, kierować edukacją polskich nauczycieli. Sprawa ta jednak również nie została pomyślnie sfinalizowana.

W marcu 1946 roku pojawiła się koncepcja skierowania Konopnickiego na zastępcę kierownika osiedla dzieci polskich w Pahiatu w Nowej Zelandii. Kierownikiem tego osiedla został od niedawna Szczęsny Zaleski. Konopnicki jako „wytrawny fachowiec” miał pełnić obowiązki szefa szkolnictwa w osiedlu, w którym istniało przedszkole, szkoła powszechna i gimnazjum⁵⁸. Prowadzono już rozmowy na temat pokrycia przez rząd nowozelandzki kosztów jego podróży z Wielkiej Brytanii na antypody⁵⁹. O podejmowanych ustaleniach na bieżąco informowano zainteresowanego. Projekt wyjazdu nie został jednak pozytywnie sfinalizowany, ponieważ zarządzanie osiedlem przejęły całkowicie władze nowozelandzkie. Ponadto pojawiły się istotne trudności finansowe. O tych niesprzyjających okolicznościach z żalem poinformował Konopnickiego z końcem czerwca 1946 roku Ignacy Wieniewski, kierownik Wydziału Szkolnictwa poza Wielką Brytanią Działu Oświaty Tymczasowego Komitetu Skarbu do Spraw Polskich⁶⁰.

Jan Konopnicki podjął decyzję o zamieszkaniu w Polsce. Starając się w Konsulacie Generalnym RP w Londynie o zgodę na powrót do kraju, gdzie oczekiwała jego przybycia żona i córki, napisał w *Kwestionariuszu repatriacyjnym*, że pragnie się poświęcić działalności naukowej w dziedzinie psychologii lub pracy pedagogicznej jako nauczyciel. Oświadczył, że ma wezwanie do pracy kuratora Okręgu Szkolnego Krakowskiego oraz zaznaczył, iż może też podjąć zatrudnienie na Górnym Śląsku⁶¹.

⁵⁸ IPMS, MWRiOP, sygn. A. 19. III/17, Pismo T. Sulimirskiego z 7 marca 1946 roku do S. Zaleskiego w Pahiatua w Nowej Zelandii, przesłane także do Działu Pracy i Opieki Społecznej Tymczasowego Komitetu Skarbu do Spraw Polskich i Jana Konopnickiego.

⁵⁹ Tamże, Pismo S. Zaleskiego z 1 maja 1946 roku do Tymczasowego Komitetu Skarbu do Spraw Polskich w Londynie w sprawie podróży J. Konopnickiego.

⁶⁰ Tamże, Pismo I. Wieniawskiego z 29 czerwca 1946 roku do J. Konopnickiego o nieaktualności wyjazdu.

⁶¹ W. Chmielewski, *Przygotowanie kadr oświatowych na uchodźstwie w latach 1941–1948*, dz. cyt., s. 210.

Wyspy Brytyjskie opuszczał Konopnicki ze znacznym dorobkiem nie tylko dydaktycznym i organizacyjnym, ale przede wszystkim naukowym, wyrażającym się między innymi wartościowymi publikacjami zamieszczanymi na łamach „Wiadomości Nauczycielskich” w Londynie (*Eksperyment, demokracja i szkolnictwo*, 1946, nr 1–3, s. 16–22; *Eksperyment i postęp w wychowaniu*, 1946, nr 10–12, s. 3–7; *James S. Ross. Podstawy teorii wychowania*, 1944, nr 3–4, s. 28–29; *O prawdziwą realizację powszechności nauczania*, 1944, nr 1, s. 3–5; *Problem dzieci opóźnionych*, 1945, nr 1–3, s. 3–4; *Swoboda w wychowaniu. Wrażenia z hospitacji eksperymentalnych szkół w Anglii*, 1944, nr 5–6, s. 32–36).

Wydał też w serii wydawniczej „Nuka i Wychowanie” Urzędu Oświaty i Spraw Szkolnych, zeszyt 2, pracę zwaną pt. *Demokratyczne podstawy szkolnictwa szkockiego okresu przymusu szkolnego* (Londyn 1942). Zdobyta wiedza i umiejętności badawcze owocowały w dorobku naukowym Konopnickiego przez wiele lat. Świadczy o tym jego 28 publikacji, w tym kilka pozycji zwartych z zakresu metodologii badań naukowych, pedagogiki porównawczej i pedagogiki resocjalizacyjnej⁶².

Opinia jednego z głównych pracowników Urzędu Oświaty i Spraw Szkolnych oraz Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, a następnie kierownika Działu Oświaty Tymczasowego Komitetu Skarbu do Spraw Polskich prof. Tadeusza Sulimirskiego o Janie Konopnickim bardzo trafnie charakteryzowała tego wybitnego pedagoga:

Jest to człowiek 40-letni, posiadający z jednej strony wysokie kwalifikacje naukowe (jest autorem poważnych prac z dziedziny pedagogiki), z drugiej zaś duży talent organizacyjny przy nieprzeciętnej fachowości w zakresie szkolnictwa. Wysokie uspołecznienie w połączeniu z kulturą osobistą i darem współżycia z ludźmi czynią z dr. Konopnickiego siłę bardzo wartościową w warunkach uchodźczych⁶³.

⁶² B. Urban, *Profesor Jan Konopnicki (1905–1980)*, „Opieka – Wychowanie – Terapia” 1993, nr 14, s. 8.

⁶³ Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, Zespół: Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, sygn. A. 19. III/17, Pismo T. Sulimirskiego z 7 marca 1946 roku do S. Zaleskiego w Pahiataua w Nowej Zelandii, przesłane także do Działu Pracy i Opieki Społecznej Tymczasowego Komitetu Skarbu do Spraw Polskich i Jana Konopnickiego.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Archiwum Związku Nauczycielstwa Polskiego za Granicą, Polski Ośrodek Społeczno-Kulturalny w Londynie: *Księga protokołów Zarządu Głównego od 6 marca 1941r. do 5 października 1951 r.*
- Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie: *Zespół: Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*, sygn. A. 19. I/11; A. 19. I/13c; A. 19. II/8; A.19. II/20; A. 19. II/42; A. 19. II/ 47; A. 19. II/65; A. 19. II/72; A. 19. III/17; A. 19. III/46; A. 19. III/58; A. 19. II/64.

Źródła drukowane i opracowania

- Chmielewski W., *Działalność wydawnicza polskich władz oświatowych na uchodźstwie w latach 1940–1945*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2013, nr 1–2.
- Chmielewski W., *Przygotowanie kadr oświatowych na uchodźstwie w latach 1941–1948*, Seria Monografie z Dziejów Oświaty, t. 43, Instytut Historii Nauki im. Ludwika i Antoniego Birkenmajerów PAN, Wydawnictwo ASPRA-JR, Warszawa 2013.
- Chwastyk-Kowalczyk J., *Obraz edukacji Polaków na obczyźnie na łamach czasopism emigracyjnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce 2014.
- Konopnicki J., *Eksperyment, demokracja i szkolnictwo*, „Wiadomości Nauczycielskie” 1946, nr 1–3.
- Konopnicki J., *Eksperyment i postęp w wychowaniu*, „Wiadomości Nauczycielskie” 1946, nr 10–12.
- Konopnicki J., *James S. Ross: Podstawy teorii wychowania*, „Wiadomości Nauczycielskie” 1944, nr 3–4.
- Konopnicki J., *O prawdziwą realizację powszechności nauczania*, „Wiadomości Nauczycielskie” 1944, nr 1.
- Konopnicki J., *Międzynarodowa Konferencja Nauczycielska New Education Fellowship*, „Wiadomości Nauczycielskie” 1944, nr 5–6.
- Konopnicki J., *Problem dzieci opóźnionych*, „Wiadomości Nauczycielskie” 1945, nr 1–3.
- Konopnicki J., *Studium Pedagogiczne w Edynburgu w latach 1943–1946*, w: „Przyszłość czekała”. *Księga ofiarowana Bogdanowi Suchodolskiemu*, red. B. Leśnodorski, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1975.
- Konopnicki J., *Swoboda w wychowaniu (Wrażenia z hospitalacji eksperymentalnych szkół w Anglii)*, „Wiadomości Nauczycielskie” 1944, nr 5–6.

- Kubik W., *Profesor Jan Konopnicki – wybitny człowiek, wychowawca, pedagog*, w: *Uwarunkowania i wzory marginalizacji społecznej współczesnej młodzieży. Materiały z konferencji z okazji setnej rocznicy urodzin i dwudziestej piątej rocznicy śmierci profesora Jana Konopnickiego*, red. W. Kubik SJ, B. Urban, Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum”, Uniwersytet Jagielloński – Instytut Pedagogiki, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005.
- O przyszłość szkoły polskiej. Sprawozdanie ze Zjazdu Zrzeszenia Nauczycieli Polaków w W[ielkiej] Brytanii. 1–3 X 1943*. Londyn, Książnica Polska, Glasgow 1944.
- Oświadczenie Kraju (opinia Departamentu Oświaty i Kultury)*, „Wiadomości Nauczycielskie” 1944, nr 11–12.
- Radzik T., *Historia Zrzeszenia Nauczycielstwa Polskiego za Granicą 1941–1991*, Zrzeszenie Nauczycielstwa Polskiego za Granicą, Londyn 1999.
- Sulimirski T., *Studium Pedagogiczne w Edynburgu (1943–1946)*, „Nauka Polska na Obczyźnie” 1955, z. 1.
- Śpiewak F., *Szkoły fundamentem przyjaźni. Współpraca nauczycieli polskich i szkockich*, „Dziennik Żołnierza” 30 grudnia 1942 r.
- Urban B., *Jan Konopnicki (1905–1980)*, „Szkoła Specjalna” 1998, numer dodatkowy.
- Urban B., *Jan Konopnicki (1905–1980)*, w: *Złota Księga Wydziału Filozoficznego*, red. J. Miklaszewska, J. Mizera, Księgarnia Akademicka, Kraków 2000.
- Urban B., *Profesor Jan Konopnicki (1905–1980)*, „Opieka – Wychowanie – Terapia” 1993, nr 14.
- Wlazło E., *Romuald Niewiakoński. Na uczelniach pracował w latach 1956–1972*, w: *Księga Profesorów Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu*, oprac. L. Kulmatycki, Akademia Wychowania Fizycznego, Wrocław 2006.
- Wytoczne polityki kulturalno-oświatowej Ministerstwa WRiOP według exposé wygłoszonego przez ministra WRiOP ks. pralata Zygmunta Kaczyńskiego na posiedzeniu Rady Narodowej w dniu 17 lutego 1944*, „Nauka i Wychowanie” 1944, z. 5.

ADRES DO KORESPONDENCJI:

Dr hab. Witold Chmielewski
Akademia Ignatianum w Krakowie
Wydział Pedagogiczny
e-mail: wchmielewski@op.pl